

Kinga Geben

(Uniwersytet Wileński, Litwa,
e-mail: kinga.geben@ff.vu.lt)
ORCID: 0000-0001-6107-0190

Maria Zielińska

(Drohobycki Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Iwana Franki, Ukraina,
e-mail: mariazielinska23@gmail.com)
ORCID: 0000-0003-3356-0592

FUNKCJA EKSPRESYWNA JĘZYKA ROSYJSKIEGO W WIELOJĘZycznym ŚRODOWISKU MŁODZIEŻY SZKÓŁ POLSKICH NA LITWIE I UKRAINIE

1. WSTĘP

W ostatnich dziesięcioleciach wiele uwagi poświęcono językowi uczniów szkół polskich na Litwie i Ukrainie. Bibliografię opracowań polszczyzny młodzieży litewskiej zawierają prace m.in. H. Karaś [2010, 299–314], H. Sokołowskiej [2004], K. Geben [2019], najnowsza bibliografia dotycząca polszczyzny młodzieży zamieszkałej na Ukrainie jest zebrana w monografii M. Zielińskiej [Зелінська 2018] oraz w opracowaniach J. Kowalewskiego [2017]. Jednak ze względu na stale zmieniającą się sytuację socjolingwistyczną młodzieży uczącej się języka polskiego na terenach dawnych Kresów Wschodnich istnieje potrzeba prowadzenia dalszych badań w zakresie świadomości językowej i stanu polszczyzny uczniów wielojęzycznych. Próbę porównania świadomości i kompetencji leksykalno-słotwórczej uczniów z Litwy i Ukrainy podjęliśmy w 2016 roku [Geben, Zielińska 2016], przeprowadzone zaś badania wskazywały na podobne oddziaływanie języka rosyjskiego w obu populacjach. Celem niniejszego artykułu jest opis funkcji ekspresywnej języka rosyjskiego w wielojęzycznym środowisku młodzieży szkół polskich w Wilnie, Lwowie i Gródku.

2. ZARYS SYTUACJI SZKOLNICTWA

Porównanie danych z ostatnich spisów ludności na Litwie i Ukrainie wskazuje jednoznacznie na przewagę liczebną Polaków na Litwie, gdzie w południowo-wschodniej części kraju zamieszkuje 212,8 tys. osób narodowości polskiej, co stanowi 6,6% ludności trzymilionowej Republiki Litewskiej (2011 r.). Na Ukrainie zaś podczas ostatniego spisu ludności

(2001 r.) 144,1 tys. osób zadeklarowało polską narodowość, co stanowiło 0,3% populacji kraju. Należy też uświadomić sobie, że liczba mieszkańców Ukrainy sięga powyżej 48 mln, najwięcej zaś Polaków mieszka w rozproszeniu w obwodach żytomierskim, chmielnickim i lwowskim. Skupiska tzw. polskich wsi zachowały się w okolicach Sambora (obwód lwowski) i (miasta) Chmielnickiego.

Szkolnictwo w języku polskim na Litwie jest w najlepszej sytuacji na tle wszystkich innych wspólnot polskich poza granicami kraju. Według danych Ministerstwa Oświaty Litwy [*Lietuvos...* 2018, 11] na Litwie istnieje 49 ogólnokształcących szkół średnich, w roku badań (2018) naukę w szkołach polskich pobierało 3,4% (11 871) uczniów, w samym Wilnie było 9 placówek polskojęzycznych, w których uczyło się 4 658 uczniów. Chociaż badanie dotyczy samego Wilna, należy zwrócić uwagę, że Polacy na całej Wileńszczyźnie znają odmianę gwarową języka polskiego [Rutkowska 2016, 2], a odmiana kulturalna regionalnego języka polskiego używana przez dziennikarzy, nauczycieli, księży itp. jest w różnym stopniu nasycona elementami wschodniosłowiańskimi [Masojć 2010, 33]. Szkolnictwo polskie ma decydujący wpływ na przetrwanie odmiany standardowej języka polskiego. Do 2011 r. wszystkie przedmioty w państwowych szkołach polskiej mniejszości narodowej były nauczane w języku polskim. Zmiany w systemie edukacji dążą do wprowadzenia w szkołach mniejszości etnicznych nauczania historii i geografii Litwy oraz nauki o społeczeństwie w języku litewskim. Osoby uczęszczające do polskiej szkoły od pierwszej klasy uczą się języka polskiego jako ojczystego oraz języka litewskiego według programu, który obowiązuje szkoły z litewskim językiem wykładowym. Naukę języka angielskiego jako języka obcego rozpoczynają w pierwszej klasie, w drugim półroczu. Język rosyjski uczniowie najczęściej poznają w środowisku sąsiedzkim, czasem domowym lub uczą się go z telewizji. Czwarty język obowiązkowy mogą wybrać w klasie 6. spośród kilku opcji. Najczęściej wybierany jest język rosyjski, ponieważ jest nadal popularny i najczęściej używany w wielojęzycznym środowisku lokalnym – 95–100% wszystkich mieszkańców Wilna zna język rosyjski [Vilkienė 2010, 51]. Co roku na Litwie około tysiąca maturzystów szkół polskojęzycznych zdaje egzaminy maturalne wyłącznie w języku litewskim, co zmusza ich do doskonalenia przede wszystkim tego języka. Polacy używają języka litewskiego i rosyjskiego nie tylko w szkole, ale też w domu i w gronie znajomych, stają się ich użytkownikami na poziomie języka ojczystego. Wyniki maturalne z języka rosyjskiego jako obcego wśród absolwentów szkół polskich są bardzo dobre, gorsze zaś z języka litewskiego.

Na Ukrainie język polski jest nauczany w przedszkolach, szkołach ogólnokształcących (są to szkoły lub klasy z polskim językiem nauczania, w wielu szkołach z państwowym językiem wykładowym uczniowie uczą się języka polskiego jako obcego) oraz w pozaszkolnych placówkach oświatowych (tzw. szkołach sobotnich lub niedzielnych), na kur-

sach języka polskiego. Na Ukrainie funkcjonuje 5 szkół z polskim językiem nauczania: 4 – w obwodzie lwowskim (2 szkoły we Lwowie, Mościskach i Strzelczyskach) oraz 1 – w obwodzie chmielnickim (Gródek). W czterech z tych szkół (oprócz szkoły w Strzelczyskach) uczniowie otrzymują pełne wykształcenie średnie (11 lat nauki) – ogółem naukę pobiera ok. 2000 uczniów. Języka polskiego jako obcego w roku szkolnym 2017/2018 uczyło się 70 677 osób. W szkołach z polskim językiem nauczania uczniowie od klasy 1. uczą się polskiego i ukraińskiego jako języków ojczystych. Nauczanie języka państwowego i języka polskiego odbywa się według programów i podręczników zatwierdzonych przez Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy. Nauka języka angielskiego trwa 11 lat. W klasie 5. jest możliwość wyboru dodatkowo drugiego języka obcego – najczęściej jest wybierany niemiecki. Maturzystów wszystkich szkół niezależnie od języka nauczania obowiązuje ten sam egzamin maturalny z języka ukraińskiego (i literatury) oraz 3 egzaminy z przedmiotów wybranych, które można zdawać (po uprzednim zgłoszeniu) w języku mniejszości. Jednak nie wszyscy maturzyści korzystają z tej opcji, co świadczy o bardzo dobrym posługiwaniu się językiem państwowym i terminologią w dwóch językach z zakresu wszystkich przedmiotów. Absolwenci szkół z polskim językiem nauczania są z reguły trójjęzyczni: znają język ukraiński, polski i rosyjski. Znajomość rosyjskiego jest co najmniej bierna. Nawet jeśli nie posługują się tym językiem w domu czy w kontaktach z przyjaciółmi, to mają z nim kontakt za pośrednictwem telewizji, Internetu, literatury. Język rosyjski jest znany (przynajmniej dobrze rozumiany) przez większość obywateli Ukrainy.¹

3. METODA BADAWCZA

W 2018 roku przeprowadzono ankietę wśród 90 uczniów – zbadano młodzież w wieku 16–17 lat, która uczy się w dwóch polskich gimna-

¹ Obecna sytuacja językowa i tożsamościowa na terenie Ukrainy, wynikająca przede wszystkim z interakcji ukraińskiego i rosyjskiego, jest dość skomplikowana i niejednorodna [por. Bracki 2011; Matviyishyn, Michalski 2017; Масенко 2004; Мельник, Черничко 2010; Ворона, Шульга 2007 i in.]. A. Bracki [2011, 30] dochodzi do wniosku, że w niepodległej Ukrainie dawne przyzwyczajenia językowe doprowadziły do pojawienia się umownego „niedoprzekładu-surżyka”, który skutecznie eliminuje potrzebę używania na co dzień normatywnego wariantu języka ukraińskiego lub rosyjskiego. *Surżyk*, podobnie jak białorusko-rosyjska *trasianka*, jest typowym przykładem chaotycznego mieszania kodów (ukraińskiego i rosyjskiego), pełni jednocześnie funkcję pośrednika interferencji rosyjskich [Rieger 2019, 357–358]. Warto jednak zaznaczyć, że stopień rozprze-strzenienia się *surżyka* w dużej mierze zależy od regionu: najczęściej posługują się nim mieszkańcy Ukrainy Centralnej, w części zachodniej dominuje język ukraiński, wschodniej – rosyjski [Мельник, Черничко 2010, 68].

zjach w Wilnie (40 osób), oraz 14–18 lat w szkołach z polskim językiem nauczania we Lwowie oraz w Gródku (łącznie 50 osób). Na podstawie wyników ankiety socjolingwistycznej porównujemy stopień znajomości języków oraz zakres występowania języka rosyjskiego w funkcji ekspresywnej, na podstawie zaś testu świadomego przełączania kodu podczas pisemnego tłumaczenia analizujemy trudności językowe w tłumaczeniu ekspresywnych rosyjskich wyrażen na język polski.

4. ANALIZA DEKLARACJI ZNAJOMOŚCI JEZYKÓW

Respondentów poproszono o samoocenę biegłości językowej. Choć nie jest to w pełni miarodajny wskaźnik kompetencji językowej (respondenci mają różne kryteria oceny i mogą inaczej zrozumieć pojęcie „bardzo dobrej” znajomości języka), to przedstawione poniżej wyniki ankietowania świadczą o świadomości językowej badanych.

Z deklaracji wynika, że językiem ojczystym dla wszystkich badanych uczniów ze szkół polskich w Wilnie jest język polski (100%), jedna osoba (2,5%) dodatkowo wskazała litewski, mimo to uczniowie z Wilna dość krytycznie oceniają swoją znajomość języka polskiego: ocenę „bardzo dobrze” zyskał on tylko wśród 35% osób, „dobrze” – 47,5%. Taka samoocena świadczy o świadomości używania wariantu gwarowego, który różni się od języka ogólnopolskiego.

Połowa (52%) respondentów z Ukrainy uważa język ukraiński za swój ojczysty, 22% wymienia język polski, 18% – oba te języki. Poza tym niektórzy zaznaczali rosyjski (4%) lub dwa języki – ukraiński i rosyjski (4%). Na terytorium Ukrainy język polski jako język mniejszości narodowej ma wyraźnie ograniczony zasięg występowania i służy do komunikacji tylko w niektórych sytuacjach; jego znajomość 20% badanych deklaruje jako „bardzo dobrą” i 70% jako „dobrą”. Młodzież we Lwowie i Gródku na co dzień posługuje się przeważnie językiem państwowym dominującym na terenie Ukrainy Zachodniej, dorasta w ukraińskim środowisku językowo-kulturowym i dlatego ten język uważa za ojczysty.

Wśród respondentów z obu krajów język rosyjski osiąga wysokie wskaźniki znajomości. 47,5% respondentów z Wilna ocenia znajomość języka rosyjskiego jako „bardzo dobrą” i 37,5% – jako „dobrą”, natomiast tylko 20% młodzieży z Ukrainy twierdzi, że go zna „bardzo dobrze” i 72% – „dobrze”. Wśród młodzieży szkolnej z Litwy język rosyjski zebrał najwięcej ocen „bardzo dobrze”, na Ukrainie znajomość języka polskiego i rosyjskiego jest oceniana podobnie.

Samoocena znajomości języka państwowego jest zróżnicowana najbardziej: na Litwie znajomość języka litewskiego najczęściej była wyrażona słowem „średnio” (42,5%), 30% respondentów twierdzi, że zna go „dobrze”, 25% – „bardzo dobrze”, na Ukrainie zaś najlepiej respondenci z polskich szkół znają język państwowy: 26% zna go „bardzo dobrze”

i 72% „dobrze”. Samoocena znajomości języków jest podobna do zaobserwowanej we wcześniejszych badaniach [Geben, Zielińska 2016, 160].

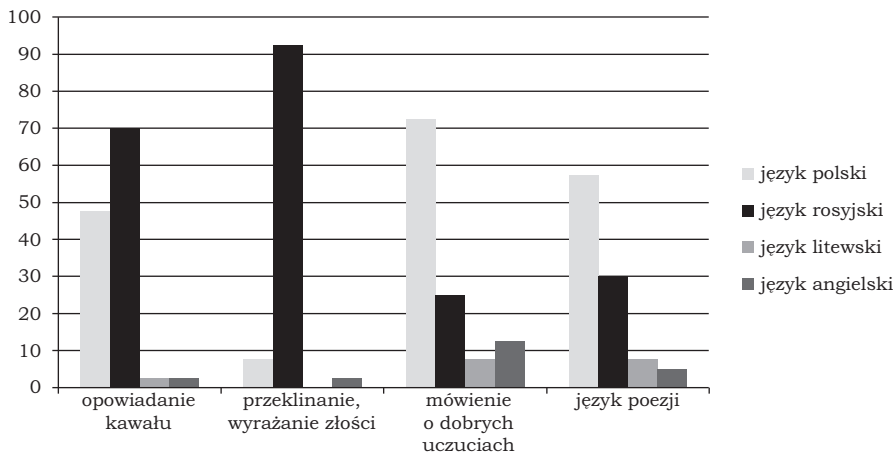
5. FUNKCJA JĘZYKA ROSYJSKIEGO W WYRAŻANIU EMOCJI

Sytuacja wielojęzyczności stwarza wiele okazji do zmiany kodów ze względu na siłę nawykowego użycia języka podczas rozmowy w zależności od miejsca, osoby i tematu. Szczególnie ważnym zjawiskiem dla osób wielojęzycznych jest alternacja języków podczas wyrażania emocji. Opis wyrażania emocji w sytuacji kontaktu językowego i kulturowego był przedmiotem prac wielu językoznawców [Pavlenko 2004; Cieszyńska 2006; Żytowicz 2017 i in.]. Z badań A. Pavlenko [2005] wynika, że osoby wielojęzyczne mogą przypisywać używanym językom odmienne role, ponieważ jeden język jest uważany przez nie za bardziej nadający się do karcenia, a inny do wyrażania pochwały i czułości lub silnych emocji [Pavlenko 2005, 230]. Osoby wielojęzyczne mają więc własny, społecznie akceptowany, model językowych zachowań emocjonalnych i wybór języka wyrażania pewnych emocji nie jest zjawiskiem przypadkowym, lecz wynika z doświadczenia społecznego.

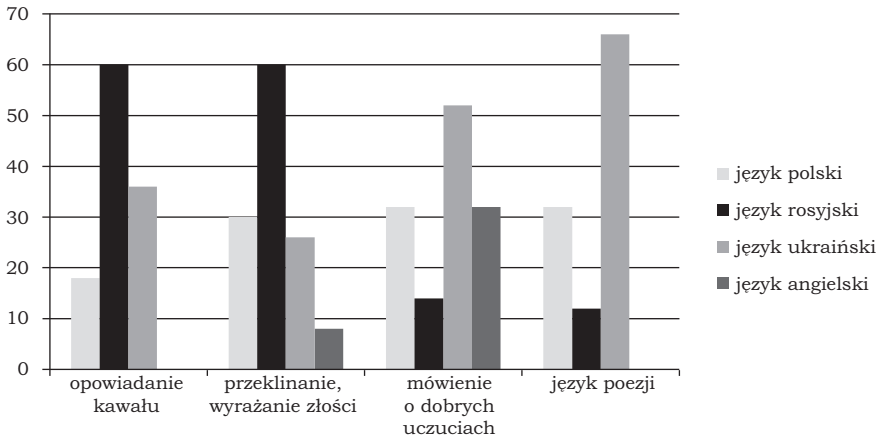
W artykule skupiamy się na wyrażaniu emocji z dwóch przeciwległych biegunów: emocji pozytywnych (humor, żart, poezja, ekspresja dobrych uczuć) oraz negatywnych (przeklinanie, złość), które w każdej społeczności językowo-kulturowej mają swoje specyficzne werbalne odzwierciedlenie wynikające z historii, sposobu życia, postrzegania świata oraz zwyczajów charakterystycznych dla danej wspólnoty, tak więc „(e)ksplikacje znaczenia słów nazywających poszczególne emocje tworzone są z wykorzystaniem prototypowych scenariuszy” [Wojtanowska 2018, 59]. Opierając się na własnym doświadczeniu osoby posługującej się na co dzień dwoma językami, A. Wierzbicka twierdzi, że „(k)ażda kultura wytwarza inne postawy wobec uczuć, inne strategie uzewnętrzniania uczuć i inne metody radzenia sobie z uczuciami (własnymi oraz innych ludzi)” [Wierzbicka 1999, 189].

W ankiecie respondenci wymienili języki, które, ich zdaniem, są najbardziej funkcjonalne w określonych sytuacjach związanych z emocjami: 1. opowiadania dowcipu, 2. przeklinania i wyrażania złości, 3. mówienia o dobrych uczuciach, 4. wyrażania wzruszających przeżyć poetyckich.²

² Pytania ankietowe brzmiały: *Które języki najbardziej pasują do sytuacji opowiadania dowcipu? Które języki najbardziej pasują do przeklinania, wyrażania złości? Które języki najbardziej pasują do mówienia o dobrych uczuciach? W którym języku, Twoim zdaniem, najpiękniej, najdelikatniej, najbardziej wzruszająco brzmią słowa poezji?*

Wykres 1. Wyrażanie emocji przez uczniów z Litwy.

Respondenci z Wilna uważają, że do ekspresji humoru, żartów, sytuacji „opowiadania dowcipu” najbardziej pasuje język rosyjski (70%) oraz polski (47,5% odpowiedzi), tylko jedna osoba wskazała litewski i angielski. Aż 92,5% uczniów uważa, że do przeklinania, wyrażania złości najbardziej pasuje język rosyjski, 7,5% – język polski. Nikt zaś nie wskazał litewskiego. Z kolei do wyrażania dobrych uczuć, zdaniem respondentów, najlepiej służy język polski (trzy czwarte odpowiedzi, 72,5%), nieco mniej – język rosyjski (25%), język angielski (12,5%) i litewski (7,5%). Sformułowane w ankiecie określenie „najpiękniej, najdelikatniej, najbardziej wzruszająco brzmią słowa poezji” 57,5% respondentów używa w stosunku do języka polskiego, 30% respondentów wskazało język rosyjski, 7,5% – litewski. Kilkakrotnie były wymienione również inne języki (angielski, francuski, niemiecki). Podana przez uczniów interpretacja funkcji języków jest zgodna z obserwowanymi wzorami zachowań społeczności polskiej na Litwie. Język rosyjski w środowisku młodzieżowym najczęściej służy do wyrażania żartu i złości, zajmuje też drugie miejsce w ekspresji pozytywnych emocji.

Wykres 2. Wyrażanie emocji przez uczniów z Ukrainy.

Językiem najbardziej „emocjonalnym”, nadającym się zarówno do żartowania, jak i do przeklinania, podobnie jak w wypadku młodzieży szkolnej z Litwy, dla respondentów z Ukrainy jest język rosyjski (po 60%). Zdecydowanie rzadziej wskazywano, że w sytuacji żartowania najlepszy jest język ukraiński (36%) i polski (18%), zdaniem 30% uczniów do wyrażania złości i przeklinania najwłaściwszy jest język polski i 26% – ukraiński. Kilku respondentów (8%) uważa, że język angielski jest językiem najbardziej odpowiednim do sytuacji przeklinania.

Wybór języka ukraińskiego zarówno do mówienia o dobrych uczuciach (52%), jak i do wyrażania wzruszeń poetyckich (66%) koreluje z deklarowaniem tego języka jako ojczystego. Zdaniem jednej trzeciej (32%) młodzieży najbardziej odpowiednim językiem do wyrażania pozytywnych emocji jest polski. Jednocześnie tyle samo osób (32%) wskazuje na język angielski. Zdecydowanie rzadziej o dobrych uczuciach i poezji mówi się po rosyjsku (14% i 12%). Część (10% i 12%) uczniów stwierdza, że „obojętnie, którego języka używać” albo „do tych sytuacji pasują inne języki” (np. włoski, francuski). Dominacja języka rosyjskiego w demonstrowaniu złości niewątpliwie wiąże się z przyswojonymi językowymi środkami ekspresji stanów emocjonalnych w rosyjskim, a mianowicie z różnorodnością, „wyrazistością” językowych narzędzi perswazji i co za tym idzie – ich „popularnością”. Dowodem na to jest komentarz, który dopisano do odpowiedzi na pytanie dotyczące języka najbardziej odpowiadającego sytuacji przeklinania czy wyrażania złości: „tam jest więcej matów” ‘w języku rosyjskim jest więcej przekleństw’.

6. ANALIZA TŁUMACZENIA EKSPRESYWNYCH STRUKTUR Z JEZYKA ROSYJSKIEGO

Znajomość języka rosyjskiego i polskiego uczniowie deklarowali jako dobrą lub bardzo dobrą, jednak dominacja rosyjskiego w funkcji ekspresywnej skłania do hipotezy, że taki sposób używania języka rosyjskiego znajdzie swoje odzwierciedlenie w kompetencji językowej. Wyniki badań mogą wskazywać na szerszy kontekst – językowy obraz świata badanej młodzieży, ponieważ jak słusznie zaznacza A. Wierzbicka, „(j)ęzyki różnią się między sobą nie tylko jako systemy językowe, ale również jako światy kulturowe, jako nośniki etnicznej tożsamości” [Wierzbicka 1990, 71].

Celem ankiety językowej było wyjaśnienie kompetencji kulturowo-językowej, która ujawnia się w szczególności w zastosowaniu ekspresywnych elementów mowy, szablonów językowych, semantycznie „pustych”, ale pragmatycznie nacechowanych wyrażen. Aktywizacja związku języka i kultury uwidatnia się w procesie zmiany kodu językowego, zwłaszcza podczas przekładu tekstu, kiedy odbywa się transponowanie elementów kulturowych zawartych w jednostkach języka oryginału do innej kultury [Widel-Ignaszczak 2010, 156]. Analiza czterech szablonowych fraz z rosyjskiej ludowej bajki magicznej „Baba Jaga”³ ma na celu zbadanie sposobów tłumaczenia nacechowanych emocjonalnie wyrażen na język polski. Tekst folkloru został wybrany ze względu na jego szablonowość i obecność w dyskursie mówionym. Nie oceniamy jednak kompetencji uczniów jako tłumaczy z języka rosyjskiego na język polski, ale sygnalizujemy szczególne trudności w tłumaczeniu reduplikacji i redundancji semantycznej znanych fraz z języka rosyjskiego.

(1) *Жили-были (муж с женой)* ‘byli sobie (mąż i żona)’

Najczęstszym początkiem bajki rosyjskiej jest formuła *жили-были*, która jest synonimiczną reduplikacją [Панков, Овтина, 2018, 142] typową dla folkloru ludowego. Formuły inicjalne bajek polskich wprowadzające bohaterów przybierają postać zdania egzystencjalnego *ктоś żyл / был*, niekiedy wskazują czas, np. *Давно, давно temu żyл sobie в малей wiosце шевц* [Wójcicka 2018].

Analizowana formuła rosyjska w tłumaczeniu 35% uczniów z Wilna przybiera kształt rosyjski: *жили были муж з жоня, żyл был муж з жоня, żyл был муж и жона*. 40% respondentów uwalnia się od niej: *Жи́ли себе ма́ж*

³ *Жили-были муж с женой, и была у них дочка. Заболела жена и умерла. Погоревал-погоревал мужик да и женился на другой. Невзлюбила злая баба девочку, била ее, ругала, только и думала, как бы совсем извести, погубить. Вот раз уехал отец куда-то, а мачеха и говорит девочке:— Поди к моей сестре, твоей тетке, попроси у нее иголку да нитку — тебе рубашку шить. Źródło tekstu: <http://www.kostyor.ru/tales/tale79.html> [dostęp: wrzesień 2018].*

i żona, żyli raz sobie mąż z żoną, żył sobie mąż z żoną, żyli mąż z żoną, żyli mąż i żona, żył mąż i żona, żyła para małżonków. 10% odpowiedzi zawiera formy hiperpoprawne: *mieszkali mąż z żoną*, 12,5% respondentów pomija to wyrażenie.

Podobnie początek rosyjskiej bajki w tłumaczeniu 30% uczniów z Ukrainy odwzorowuje strukturę rosyjską: *Żyli-byli mąż i żona* lub *żyli-byli mąż z żoną*. Częściej (38%) pojawia się *żył / żyli (sobie): żył sobie mąż z żoną, żyli sobie mąż z żoną, żyli sobie mąż i żona, żyli mąż i żona, żyli mąż z żoną*. 16% odpowiedzi zawiera konstrukcje typu: *byli sobie mąż i żona, był mąż i żona*. W pozostałych 16% wariantów tłumaczeń czasownik *żyć* jest zastąpiony przez *mieszkać*: *byli mieszkali mąż z żoną, mieszkali-byli mąż z żoną, kiedyś mieszkał mąż z żoną, mieszkali mąż z żoną* czy *mąż i żona mieszkali*.

(2) Погоревал-погоревал мужик ‘płakał i rozpaczal’

Całkowita reduplikacja jest typowa dla folkloru rosyjskiego, może oznaczać powtórzenie czynności, intensyfikację, kontynuację i in. [Antoniak 2005, 14]. Iteracje czasownikowe typu *szli, szli i szli* [Dobaczewski 2017, 71] są obecne również w uzusie języka polskiego. A. Dobaczewski [2017, 69] dzieli repetycje na dokładne (np. *dawno, dawno temu*) i niedokładne (np. *na wieki wieków*).

W tłumaczeniu uczniów z Litwy reduplikacja najczęściej ulega redukcji, przez co nacechowanie emocjonalne frazy się zmienia: *mąż się (po)smucił* (15%), *był zasmucony, opłakiwał, opłakał* (7,5%), *(po)płakał* (7,5%), *rozpaczal, przeżywał, męczył się, pomęczył się, popłakał, był zmartwiony*. Niektórzy respondenci reduplikację tłumaczą jako określenie czasu trwania czynności: np. *żył w żalobie ale niedługo, niedługo żałował straty, jakiś czas cierpiał*, niektórzy sięgają po gwarowe czasowniki *pobiedował* lub *poprzeżywał*. Dokładną repetycję zachowuje 17,5% respondentów: *opłakiwał i opłakiwał; rozpaczal, rozpaczal; przeżywał, przeżywał; pomęczył, pomęczył; żałował, żałował* oraz *pobiedował, pobiedował* ‘biadał’.

W odpowiedziach uczniów z Ukrainy pojawiają się różne warianty tłumaczenia ww. struktury: bez zachowania reduplikacji z czasownikiem *(za)smucić się* (8%), np. *smucił się, zasmucił się; (o/po)płakać* (6%): *popłakał, opłakiwał; rozpaczal* (8%): *rozpaczal mężczyzna*, wystąpiły też inne pojedyncze czasowniki (12%), np. *tęsknił, załamał się, niedługo mąż cierpiał, żałował mężczyzna* z ukr. *жалкываму*, również przykłady z rzeczownikiem *depresja* (8%) niewystępującym w żadnej bajce ludowej: *był / pobyl w depresji*. W pojedynczych przykładach tłumaczenia reduplikacji *ногоревал-ногоревал* uwzględnia się aspekt temporalny (krótkotrwałość), np. *mężczyzna przez chwilę był zasmucony, trochę opłakał ją mąż*. Zdecydowanie więcej uczniów w porównaniu z litewskimi rówieśnikami stosuje dokładną repetycję (50%): *smucił się-smucił się; zasmucił*

się, *zasmucił się; płakał-płakał; popłakał-popłakał; tęsknił-tęsknił; żałował-żałował* wraz z formalno-semantyczną kalką utworzoną na wzór rosyjskiego *погоревать*: *pogorzewał-pogorzewał mężczyzna*.

(3) *(Как бы совсем) извести, погубить* ‘zniszczyć kogoś’

Intensyfikację czynności wyrażoną synonimicznymi czasownikami rosyjskimi *извести, погубить* połączonymi bezspójnikowo respondenci najczęściej odwzorowują w sposób podobny do rosyjskiego oryginału.

27,5% uczniów z Litwy w odpowiedzi podaje następujące czasowniki połączone w pary: *besztać, bić, naszkodzić, pogubić, pozbyć (się), skrzywdzić, stracić, wyprowadzić z równowagi, zagubić, zamęczyć, zniszczyć, zamordować, zaszkozić, zdenerwować, zmęczyć, zrujnować*. Niektóre czasowniki wyrażają po prostu czynność powodującą przykrość dla adresata, jednak nie są trafnym tłumaczeniem oryginału. Pojedyncze czasowniki stosuje 60% respondentów: *pogubić, zgnębić, zabić, zrujnować*, najczęściej zaś występuje konstrukcja *całkowicie jej się pozbyć*. Inni opuszczają fragment.

Aby przekazać treść nacechowaną emocjonalnie zawartą w rosyjskiej frazie *извести, погубить*, uczniowie z Ukrainy posłużyli się polskimi czasownikami, które częściej (48%) niż w odpowiedziach uczniów z Litwy występują w parze, chociaż też nie zawsze to są semantycznie bliskie odpowiedniki oryginału: *pogubić, pozbyć się, udręczyć, wymęczyć, wyprowadzić, zabić, zamęczyć, zapomnieć, zniszczyć, zrujnować*. Wystąpiła także konstrukcja *srowadzić ze świata* utworzona na wzór ukraińskiego frazeologizmu *звести зі світу*. 44% tłumaczeń zawiera jeden czasownik spośród podanych: *pogubić, pozbyć się, stracić, zabić, zagubić, zamęczyć, zamordować, zgubić, zniszczyć*. Natomiast pozostali respondenci nie podają żadnego tłumaczenia.

(4) *Злая баба* ‘jędza’

Wyrażenie ros. *злая баба* można potraktować jako szeroko rozumianą reduplikację semantyczną polegającą na pleonastycznym użyciu przymiotnika *зла* przy obraźliwym wyrazie *baba* [Матвева 2013, 119]. Obrażliwe określenie kobiety jest znane z języka potocznego. Redundancja pejoratywnych treści jest przez uczniów odczuwana, stąd wyrażenia *зла баба* używa tylko 17,5% respondentów z Wilna, jednak nikt nie podał ekspresywnych odpowiedników polskich *jędza* lub *baba-jaga*. 30% stosuje łagodzące tłumaczenia: *зла kobieta* (30%), *зла macocha, nowa зла żona, druga kobieta*, a nawet *зла pani* (7,5%). Kilku respondentów używa wyrażenia *зла ciocia* na wzór zwracania się dzieci do starszych kobiet w języku rosyjskim. Sam wyraz *macocha* jest odczuwany jako nacechowany pejoratywnie, w ten sposób przetłumaczyło wyrażenie 7,5% respondentów.

W tłumaczeniu młodzieży z Ukrainy ros. *злая баба* najczęściej zastępowano strukturami: *zła baba* (26%) i *zła kobieta* (26%). Rzadziej używano zdecydowanie mniej trafnego wyrażenia określającego *zła babka* (18%). Wyraz *бабка* (*babka*) funkcjonuje zarówno w języku ukraińskim, jak i rosyjskim: w obu językach używa się go w znaczeniu ‘matka ojca czy matki’, inaczej *баба* (ukr.) [Byceł 2005, 50] czy *бабушка* (ros.) [Ефремова 2010]. Poza tym w ukraińskim jest to forma deminutywna ‘starsza kobieta’ [Byceł 2005, 50], w rosyjskim natomiast – pogardliwy zwrot do starszej kobiety [Ефремова 2010]. Użycie w polskim tłumaczeniu *zła babka* może mieć swoje źródło w semantycznej interferencji z języka ukraińskiego lub rosyjskiego. Podobne cechy interferencyjnego tłumaczenia mają inne warianty z przymiotnikiem *zła*: *zła babcia*, *babula*, *ciotka* (ogółem 12%), jednowyrazowe (8%) *macocha* czy *kobieta* albo też *niegodziwa* czy *nikczemna kobieta* (2%).

7. PODSUMOWANIE WYNIKÓW TESTU TŁUMACZENIA

Porównanie tłumaczeń z Litwy i Ukrainy prowadzi do wniosku, że zjawiska repetycyjno-reduplikacyjne [Dobaczewski 2017, 73] służące intensyfikacji wypowiedzi respondenci realizowali na sposób rosyjski, a znajomość polskich elementów formułicznych jest niewystarczająca w obu badanych grupach. Zdajemy sobie sprawę z pewnej nieprzetłumaczalności ze względu na rym, rytm i ikonizację niektórych wyrażen, jednak uczniowie znają bajki w języku polskim, które zawierają podobne schematy, więc trafnych tłumaczeń za pomocą polskich jednostek leksykalno-składniowych mogłoby być więcej. Wyekscerpowane elementy podwojone w języku polskim mogą więc być traktowane zarówno jako odziedziczone cechy charakterystyczne dla polszczyzny kresowej, jak i „żywe” elementy zapożyczone. Ekspresywne wzmocnienia tautologiczne (np. *sama, samiuteńka*) na łamach prasy polskiej na Litwie notuje J. Mędelska [1993, 176]. Na wyrażenia nacechowane ekspresywnie (np. *każdy jeden, insza inszość*) funkcjonujące w dialekcie południowokresowym zwraca uwagę Z. Kurzowa [1983, 277]. Taki typ podwojenia jest właściwy językom wschodniosłowiańskim oraz jest utrwalony w gwarze. Poza tym w tekstach uczniów z obu państw ujawnia się użycie wyrazów w niewłaściwym znaczeniu lub wyrazów zneutralizowanych pod względem ekspresywności. Na nieznaną treść znaczeniową polskich jednostek leksykalnych, trudność w znalezieniu polskiego ekwiwalentu, który oddawałby właściwą semantykę rosyjskiego wyrazu, wskazuje w szczególności dobór odpowiedników reduplikacji *ногоревал-ногоревал*: *żałował, (po)plakał, tęsknił, był w depresji* oraz *узвєстї, погубить*: *besztać, bić, na/zaszkozić, zapomnieć*.

Kalkowanie struktur leksykalno-składniowych i przeniesienie formuł charakterystycznych dla wschodniosłowiańskich tekstów folkloru

(np. *żyli byli mąż z żoną; pogorzewał-pogorzewał mężczyzna*) są dowodem na to, że w sytuacji wielojęzyczności i wielokulturowości języki przenikają się wzajemnie, występowanie interferencji lingwokulturowej jest więc zjawiskiem nieuniknionym. Duża liczba opuszczonych fragmentów świadczy o trudnościach w tłumaczeniu tekstów formułicznych. Należy jednak uwzględnić fakt, że w procesie tłumaczenia tekstu prawdopodobieństwo przeniesienia elementów z języka źródłowego do docelowego wzrasta, gdyż osoba mająca przed sobą wzór konstrukcji rosyjskiej nieświadomie naśladuje strukturę źródłową, nie uświadamiając sobie funkcji pragmatycznych poszczególnych jednostek będących nośnikami wartości semantyczno-kulturowych.

8. ZAKOŃCZENIE

W artykule zmierzaliśmy do przedstawienia różnic i podobieństw językowo-kulturowych powstających na styku kultur ze szczególnym wyeksponowaniem funkcji ekspresywnej języka rosyjskiego. W wyrażaniu stanów emocjonalnych zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, młodzież z Litwy posługuje się głównie dwoma językami – polskim i rosyjskim, uczniowie zaś z Ukrainy trzema – polskim, rosyjskim i ukraińskim. Obie grupy młodzieży szkolnej łączy fakt uzewnętrzniania uczuć negatywnych za pomocą języka rosyjskiego. Wykazanie dominującej funkcji ekspresywnej języka rosyjskiego w środowisku młodych osób posługujących się w różnych sytuacjach życiowych kilkoma językami uświadamia nam podobne wzory zachowań językowych w obu badanych wspólnotach. W wyniku analizy można stwierdzić, że język rosyjski niebędący na ogół językiem ojczystym respondentów jest najbardziej ekspresywnym kodem językowym spośród znanych młodzieży języków, co – jak przypuszczamy – wiąże się z bogactwem i rozpowszechnieniem środków językowych służących ekspresji emocji, a także anegdot, skrzydlatych słów z tekstów kultury, filmów, środków masowego przekazu, wypowiedzi znanych osób itd. Wyniki testu tłumaczenia świadczą o trudnościach wynikających ze świadomego przełączenia kodu, szczególnie jeśli chodzi o elementy formułiczne lub nacechowane pragmatycznie. Uczniowie posługiwali się techniką dosłownego tłumaczenia nacechowanych wyrażzeń, odwzorowywania struktur lub streszczali tekst z pominięciem tych formuł.

Kształtowanie się wielojęzycznej kompetencji komunikacyjnej polega na opanowaniu umiejętności posługiwania się środkami komunikacyjnymi optymalnymi dla danej sytuacji. Respondenci wskazywali na najbardziej charakterystyczną funkcję języka rosyjskiego w wyrażaniu negatywnych emocji, w sytuacji zaś konieczności przełączenia kodu w trakcie tłumaczenia nie mogli znaleźć odpowiednich ekspresywnych środków wyrazu w języku polskim. Należy również uwzględnić, że przy-

padki przenoszenia rosyjskich jednostek szablonowych mogą wynikać z posłużenia się odmianą gwarową języka polskiego lub z jednoczesnego współoddziaływania języka rosyjskiego, polskiego oraz litewskiego bądź ukraińskiego.

Bibliografia

- D. Antoniak, 2005, *Reduplikacje jako uniwersalium językowe*, „Investigationes Linguisticae” vol. XII, Poznań, s. 1–16; online: <https://docplayer.pl/50153986-Reduplikacje-jako-uniwersalium-jezykowe-reduplication-as-a-language-universal.html> [dostęp: grudzień 2019].
- A. Bracki, 2011, *Wyjątkowość sytuacji językowej na Ukrainie – słowiańskie studium porównawcze* [w:] *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського*, Випуск 16, Київ, s. 20–31.
- J. Cieszyńska, 2006, *Dwujęzyczność, dwukulturowość – przekleństwo czy bogactwo? O poszukiwaniu tożsamości Polaków w Austrii*, Kraków.
- A. Dobaczewski, 2017, *Od regularnych powtórzeń do zleksykalizowanych reduplikacji. Propozycja klasyfikacji tekstowych zjawisk repetycyjnych*, „Poradnik Językowy” z. 9, s. 63–75.
- K. Geben, 2019, *Współczesny język polski. Swoistość języka polskiego na Litwie*, Vilnius; online: https://www.vu.lt/leidyba/images/eknygos/Geben_Wspolczesny_jezyk_polski.pdf [dostęp: wrzesień 2019].
- K. Geben, M. Ziełińska, 2016, *Sytuacja socjolingwistyczna a kompetencja leksykalno-słotowórcza młodzieży ze szkół polskich z Sołecznik (Litwa) i Gródka (Ukraina)*, „Prace Filologiczne” LXIX, s. 155–168.
- H. Karaś, 2010, *Osobliwości trybu przypuszczającego w polszczyźnie standardowej uczniów szkół polskich na Litwie* [w:] I. Burkacka, R. Pawelec, D. Zdunkiewicz-Jedynak (red.), *Słowa – kładki, na których spotykają się ludzie różnych światów*, Warszawa, s. 299–314.
- J. Kowalewski, 2017, *Język polski na Ukrainie w perspektywie glottodydaktycznej*, Kraków.
- Lietuvos tautinių mažumų švietimo būklės analizė*, 2018; online <http://www.nmva.smm.lt/wp-content/uploads/2019/02/Lietuvos-tautini%C5%B3ma%C5%BEum%C5%B3-%C5%A1vietimo-b%C5%ABk1%C4%97s-analiz%C4%97-2018-m.1.pdf> [dostęp: grudzień 2019].
- Z. Kurzowa, 1983, *Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*, Warszawa–Kraków.
- I. Masojć, 2001, *Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Y. Matviyishyn, T. Michalski, 2017, *Language Differentiation of Ukraine's Population*, „Journal of Nationalism, Memory & Language Politics” 11(2), s. 181–197.
- J. Mędelska, 1993, *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz.

- A. Pavlenko, 2004, 'Stop Doing That, ia komu skazala!': *Language Choice and Emotions in Parent-Child Communication*, „Journal of Multilingual and Multicultural Development” 25(2/3), s. 179–203.
- A. Pavlenko, 2005, *Emotions and multilingualism*, Cambridge, New York.
- J.A. Rieger, 2019, *Szanse przetrwania czy odrodzenia się polszczyzny kresowej*, „Prace Filologiczne” LXXIII, s. 343–368.
- K. Rutkovska, 2016, *Stan współczesny gwar polskich na Litwie*; online: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/rutkovska_stan_wspolczeny_gwar_polskich.pdf, s. 1–14 [dostęp: wrzesień 2019].
- H. Sokołowska, 2004, *Wielojęzyczność a umiejętności komunikacyjne uczniów szkół polskich na Litwie*, Warszawa–Wilnius.
- L. Vilkienė, 2010, *Daugiakalbystė didžiūsiuose Lietuvos miestuose* [w:] M. Ramonienė (red.), *Miestai ir kalbos*, Vilnius, s. 27–68.
- M. Wideł-Ignaszczak, 2010, *Słownictwo religijne w ujęciu translatologicznym oraz lingwokulturowym*, „Roczniki Humanistyczne” LVIII, z. 7, s. 155–165.
- A. Wierzbicka, 1990, *Podwójne życie człowieka dwujęzycznego* [w:] W. Miodunka (red.), *Język polski w świecie. Zbiór studiów*, Warszawa–Kraków, s. 71–104.
- A. Wierzbicka, 1999, *Język – umysł – kultura*, Warszawa.
- W. Wojtanowska, 2018, *Język kluczem do kultury. Anna Wierzbicka i naturalny metajęzyk semantyczny*, Wrocław.
- M. Wójcicka, 2018, *Formuliczność* [w:] V. Wróblewska (red.), *Polska bajka ludowa. Słownik*; online: <http://bajka.umk.pl/slownik/lista-hasel/haslo/?id=229> [dostęp: wrzesień 2019].
- A. Żytowicz, 2017, *Emotions and language mediations in the micro-accounts of Polish teenage brokers*, „Konteksty Pedagogiczne” 2(9), s. 127–151.
- В.Т. Бусел (уклад. і голов. ред.), 2005, *Великий тлумачний словник сучасної української мови*, Ірпінь.
- В. Ворона, М. Шульга (ред.), 2007, *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*, Київ.
- Т.Ф. Ефремова, 2010, *Современный толковый словарь русского языка*, online: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/> [dostęp: grudzień 2019].
- М.З. Зелінська, 2018, *Комунікативна компетенція молодих носіїв польської мови західних областей України*, Дрогобич.
- Л.Т. Масенко, 2004, *Мова і суспільство. Постколоніальний 16. вимір*, Київ.
- Т. Матвева, 2013, *Экспрессивность русского слова*, Saarbrücken; online: http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/28651/1/978-3-659-98674-1_2013.pdf [dostęp: grudzień 2019].
- С. Мельник, С. Черничко, 2010, *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*, Ужгород.
- Ф.И. Панков, Е.А. Овтина, 2018, *Языковая картина мира и механизм редуPLICATION: фрагмент лингводидактической модели русской грамматики*, „Педагогический журнал” 8(1A), s. 140–158 online: <http://publishing-vak.ru/file/archive-pedagogy-2018-1/16-pankov-ovtina.pdf> [dostęp: grudzień 2019].

Expressive function of Russian in a multilingual community of Polish school youth in Lithuania and Ukraine

Summary

This paper attempts to present the sociolinguistic situation of the multilingual youth from Lithuania and Ukraine, with a particular focus on the function of the Russian language examined from the angle of emotional language behaviours and the Russian-Polish confrontation related to translation of a cultural text. The material basis is the results of a questionnaire survey carried out by the authors among students of schools with Polish as the language of instruction in Vilnius, Lviv, and Horodok in 2018. The comparative analysis covered the linguistic self-assessment of the representatives of two student environments and models of verbal expression of positive and negative emotional states. The analysis of the cultural and linguistic competence was performed on the example of a translation of Russian marked reduplicative expressions. As a result of the analysis, it can be stated that Russian is perceived and used by the surveyed multilingual youth as the most expressive language code.

Keywords: multilingualism – school youth – Lithuania – Ukraine – Russian language – emotions.

Trans. Monika Czarnecka